

Principalele concluzii ale unui proiect-pilot și recomandări pentru extinderea rețelei de parajuriști în Republica Moldova

Această lucrare a fost elaborată cu sprijinul financiar al Guvernului Suediei, Fundației Soros-Moldova și al Programului pentru Drepturile Omului și Buna Guvernare din cadrul Fundațiilor pentru o Societate Deschisă, Budapesta, care nu subscriu și nu răspund pentru conținutul acesteia.

Principalele concluzii ale unui proiect-pilot și recomandări pentru extinderea rețelei de parajuriști în Republica Moldova¹

Cuprins

Sumar executiv	2
1. Contextul și relevanța serviciilor parajuriștilor comunitari în Republica Moldova	3
2. Principalele concluzii ale proiectului	6
2.1. Ce este un parajurist?	6
2.2. Care sunt principalele probleme cu care se confruntă comunitățile rurale?	8
2.3. Cum răspund parajuriștii nevoilor comunității?	11
2.4. Costurile implicate.....	15
3. Recomandări pentru replicarea rețelei de parajuriști comunitari în întreaga țară	17
3.1. Recomandări generale adresate Guvernului, Consiliului Național pentru Asistență Juridică Garantată de Stat și donatorilor:	17
3.2. Recomandări pentru un proiect demonstrativ:.....	17

Acronime

FSM- Fundația Soros-Moldova

CNAJ- Consiliul Național pentru Asistență Juridică Garantată de Stat

MMPFSF- Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei

MJ- Ministerul Justiției

INJ- Institutul Național de Justiție

SRSJ- Strategia de Reformare în Sectorul Justiției pentru anii 2011-2016

¹ Documentul a fost elaborat de Nadejda Hriptievschi, consultant național în cadrul proiectului, cu contribuția următorilor membri ai echipei de proiect: Mariana Berbec-Rostaș (consultant internațional, Coordonator al Programului pentru Drepturile Omului și Buna Guvernare, Fundația pentru o Societate Deschisă-Budapesta), Victor Munteanu (Director de Program, Fundația Soros-Moldova), Victor Zaharia (consultant național în cadrul proiectului, Președintele Consiliului Național pentru Asistență Juridică Garantată de Stat), Diana Marian (coordonator de proiect) și Iurie Cuza (coordonator de proiect), precum și Martin Gramatikov, consultant internațional pentru studiul privind necesitățile juridice.

Sumar executiv

Lucrarea analizează rolul parajuriștilor comunitari în Republica Moldova, pe baza experiențelor acumulate în cadrul unui proiect de 2 ani care a susținut parajuriștii din 30 de comunități din R. Moldova, a prevederilor legale relevante pentru parajuriști și a rezultatelor unui studiu național privind necesitățile juridice din R. Moldova. Lucrarea susține continuarea demersurilor de sprijin pentru parajuriștii comunitari din Moldova și recomandă o serie de activități care să conducă la implementarea unei rețele sustenabile de asistență juridică primară comunitară în toată Republica Moldova. Ea este destinată în primul rând factorilor de decizie naționali din teritoriu, respectiv Ministerul Justiției, Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei și Consiliul Național pentru Asistență Juridică Garantată de Stat, dar și potențialilor donatori, din țară sau din străinătate, interesați să susțină serviciile de asistență juridică primară din R. Moldova.

Parajuriștii comunitari sunt prevăzuți în Legea cu privire la asistența juridică garantată de stat², în Strategia de Reformare a Sectorului Justiției pentru anii 2011-2016³, în Planul de activitate a Guvernului pentru 2011-2014⁴ și în Planul național de acțiuni în domeniul drepturilor omului pentru 2011-2014⁵. Aceste acte constituie cadrul juridic și politic pe care se bazează lucrarea.

Lucrarea conchide că proiectul-pilot a demonstrat necesitatea parajuriștilor în R. Moldova pentru trei scopuri principale: instruirea comunităților în privința drepturilor lor și a mijloacelor prin care le pot revendica; asigurarea asistenței juridice primare; și facilitarea implicării membrilor comunității în procesele decizionale și în activitățile de interes comun. Așadar, rolurile parajuriștilor intersectează diverse arii ale vieții sociale din R. Moldova astfel încât ei pot contribui la: o mai bună informare în privința drepturilor și la o creștere a încrederii în sistemul juridic în rândul rezidenților zonelor rurale și al grupurilor sociale vulnerabile; la reducerea volumului plângerilor rezultate din neînțelegerea legii și a procedurilor juridice; la buna guvernare și, în perspectivă, la diminuarea sărăciei în comunitățile rurale ca urmare a angajării active a comunităților în identificarea și soluționarea propriilor probleme. Pe de altă parte, este prea devreme pentru analize politice și pentru recomandări politice generale cu privire la serviciul de asistență juridică primară din R. Moldova.

Lucrarea recomandă continuarea susținerii rețelei de parajuriști pilotate, precum și dezvoltarea graduală a rețelei de parajuriști comunitari. Principalele aspecte care necesită o analiză suplimentară sunt: identificarea celei mai adecvate afiliere instituționale pentru parajuriști; identificarea instituției de formare profesională și a schemei de acreditare pentru parajuriști; elaborarea mecanismului de procurare a serviciilor parajuriștilor de către autoritățile statului și estimarea bugetului necesar serviciilor de asistență juridică primară care să se regăsească în bugetul național.

² Legea privind asistența juridică garantată de stat, nr. 198, din 26 iulie 2007 (în vigoare din 1 iulie 2008 și prevederile privind asistența juridică în cauze civile din 1 ianuarie 2012).

³ Adoptată de Parlament, Legea nr. 231 din 25 noiembrie 2011.

⁴ Aprobată de Guvern, prin Hotărârea nr. 179 din 23 martie 2011.

⁵ Aprobată de Parlament, prin Hotărârea nr. 90 din 12 mai 2011.

1. Contextul și relevanța serviciilor parajuriștilor comunitari în Republica Moldova

Această lucrare a fost elaborată în cadrul proiectului „Asigurarea Bunei Guvernări în Moldova prin Sporirea Participării Publice”, implementat de Fundația Soros-Moldova (FSM) cu sprijinul financiar al Guvernului Suediei în intervalul decembrie 2009 – 31 ianuarie 2012. Una dintre componentele proiectului, și anume „Abilitarea Juridică a Comunităților Rurale prin Intermediul unei Rețele de Parajuriști Comunitari”, s-a centrat pe implementarea și testarea unei rețele de parajuriști comunitari, ca mijloc de sporire a capacității locuitorilor săraci din mediile rurale de a participa la viața publică a comunităților lor, de a-și revendica drepturile și de a-i determina pe decidenții locali să adopte hotărâri care să le amelioreze calitatea vieții.

Proiectul a fost inițiat pe baza a trei ipoteze majore: (1) un sistem democratic nu poate fi construit și susținut fără o populație care să-și cunoască drepturile, să înțeleagă normele și procedurile juridice și să fie capabilă să-și revendice drepturile și să tragă la răspundere conducerea pentru acțiunile ei; (2) sărăcia este un fenomen pluridimensional determinat nu numai de lipsa sau de insuficiența resurselor, ci în primul rând și mai cu seamă de proasta guvernare sistemică și/sau de necunoașterea nevoilor grupurilor sociale lipsite de putere și, ca atare, vulnerabile; (3) informarea juridică este o parte importantă a oricărui demers de diminuare a sărăciei și (4) un sistem de asistență juridică trebuie să înceapă cu o deschidere către populația cu probleme juridice de bază și să se concentreze mai degrabă pe prevenirea problemelor, decât pe asistența juridică în instanță, mult mai costisitoare. Piatra de temelie a acestei componente a proiectului este abilitarea juridică a categoriilor sociale defavorizate din zonele rurale, dat fiind faptul că populația rurală a Moldova este, de obicei, marginalizată, privată de accesul la servicii și adeseori exclusă din sistemul de protecție juridică.

Proiectul consideră că abilitarea juridică contribuie la dezvoltarea socială în trei moduri:

1. Abilitarea juridică este un mijloc de perfecționare a bunei guvernări, pornind de la ipoteza că o populație avizată cu privire la drepturile și la obligațiile sale are mai multe șanse de a impune respectarea acestora, ceea ce va conduce la un plus de responsabilitate și, implicit, la o mai bună guvernare;
2. Abilitarea juridică presupune o educație primară / de bază în domeniul drepturilor (informare juridică) și este o parte necesară a unui sistem comprehensiv de asistență juridică, o condiție preliminară a unui sistem juridic accesibil și echitabil. Sistemul deschis (fără criterii de eligibilitate) de asistență juridică primară la nivel comunitar ar trebui să contribuie la o rezolvare rapidă a conflictelor, iar pe termen lung, la reducerea volumului de lucru al instanțelor, precum și la reducerea numărului de petiții nefondate adresate autorităților de stat;
3. Abilitarea juridică este un instrument care poate contribui, în perspectivă, la diminuarea sărăciei, pe măsură ce comunitățile vor dobândi capacitatea de a se ocupa de propriile probleme, de a căuta soluții și de a solicita respectarea drepturilor lor.

Principalul obiectiv al proiectului a fost identificarea membrilor activi și dedicați ai comunităților rurale care să parcurgă o formare inițială și să lucreze ca parajuriști. Din perspectiva rolului parajuriștilor în educația populației despre drepturi (mai buna informare juridică) și în asistența juridică primară pentru soluționarea problemelor care nu necesită implicarea specialiștilor (a avocaților, judecătorilor sau a altor instituții), parajuriștii au fost

afiliați CNAJ-ului, în conformitate cu Legea cu privire la asistența juridică garantată de stat. Totodată, proiectul a urmărit afilierea cu rețeaua asistenților sociali, care s-a răspândit rapid în țară începând cu anul 2007, sub auspiciile MMPSF. Această afiliere s-a bazat pe următoarele considerente: munca asistenților sociali implică numeroase probleme juridice; resursele financiare ale statului sunt limitate; crearea unei rețele paralele în țară nu pare realistă sau realizabilă. Din aceste considerente, proiectul a adoptat două modele de recrutare a parajuriștilor: asistenți sociali curenți (parajuriști-asistenți sociali) și parajuriști dintre membrii comunității care nu sunt angajați în niciun post public (parajuriști). Cei din urmă pot exercita și alte activități, spre exemplu în învățământ, sau în cadrul unor organizații non-profit. Cerința de bază pentru acești parajuriști care nu sunt și asistenți sociali a fost aceea de a fi disponibili cel puțin 20 de ore pe săptămână, în vreme ce pentru parajuriștii-asistenți sociali s-a solicitat exercitarea ambelor activități, de asistență socială și juridică primară, timp de 40 de ore pe săptămână (ca angajați cu normă întreagă ai autorităților publice locale). În consecință, proiectul a angajat 30 de parajuriști⁶ (14 asistenți sociali și 16 persoane neafiliate rețelei de asistență socială).

Proiectul a elaborat o metodologie detaliată de selectare a comunităților-pilot și a parajuriștilor. Comunitățile au fost alese pe baza unor criterii de deprivare, în special economică, socială, de infrastructură și număr de locuitori. În consecință, comunitățile alese sunt sate de dimensiuni medii, reprezentative pentru comunitățile rurale din Republica Moldova. Un criteriu adițional a fost deschiderea autorității publice locale față de proiect, exprimată în special prin furnizarea unor spații pentru birourile parajuriștilor. Principalele criterii de selecție a parajuriștilor au fost deschiderea, dedicația pentru respectarea drepturilor omului, posibilitatea lor reală de a rămâne în comunitate, performanțele sau potențialul lor de lideri și o oarecare instruire postliceală (inclusiv colegiu sau studii superioare incomplete), dezirabilă, dar nu obligatorie.

În scopul de a-i pregăti pe parajuriști pentru activitatea lor, proiectul a elaborat două manuale: „Îndrumar Juridic Elementar pentru Cetățeni” și „Ghid Metodologic pentru Parajuriști”, care au servit ca surse principale pentru formarea inițială și pentru îndrumarea la locul de muncă a parajuriștilor. Manualele sunt singurele surse de acest gen în Republica Moldova, fiind adaptate nevoilor parajuriștilor și ale beneficiarilor lor, scrise într-un limbaj și într-un stil simplu, menit a descifra probleme juridice complexe, făcându-le accesibile și relevante pentru comunitățile rurale. Apoi, proiectul a elaborat un sistem de formare inițială constând în 6 ateliere (primul de 2 săptămâni și următoarele 5 de câte o săptămână, în total 7 săptămâni de instruire).

Programul de formare inițială a parajuriștilor a fost conceput ca o introducere în domeniul juridic și al drepturilor omului, relevante pentru comunitățile în care activează parajuriștii. S-a prevăzut ca formarea inițială să se desfășoare în paralel cu activitatea parajuriștilor. Așadar, după primul atelier de două săptămâni, parajuriștii și-au început activitatea. Formarea profesională inițială și activitățile practice ale parajuriștilor au fost planificate pe o perioadă de un an. În această perioadă, parajuriștii au fost monitorizați și consiliați de coordonatorii de proiect prin intermediul unor convorbiri regulate, prin telefon sau prin Skype, prin rapoarte de activitate lunare prezentate de parajuriști și prin vizite de monitorizare periodice efectuate de coordonatorii de proiect. Atelierele de instruire au fost organizate la intervale de 2-3 luni. Între timp, se presupunea ca parajuriștii să-și îndeplinească îndatoririle pe baza cunoștințelor

⁶ În ciuda îngrijorării legate de riscul de abandon, nici un parajurist nu și-a întrerupt activitatea din cauza vreunei nemulțumiri legate de proiect sau a imposibilității de a face față cerințelor proiectului. Doar trei parajuriști au fost nevoiți să plece din motive obiective.

anterioare și a experienței, a cunoștințelor dobândite la atelierile de instruire și a sfaturilor oferite de coordonatorii de proiect. Regula de aur pentru parajuriști a fost aceea de a fi sinceri cu beneficiarii lor și de a se abține de la orice sfat atunci când nu cunosc cu certitudine soluțiile. În câteva cazuri, parajuriștii au putut beneficia de consilierea formatorilor implicați în program. Inițial, proiectul a prevăzut organizarea instruirii prin intermediul unei instituții acreditate sau a unei instituții de formare juridică profesională și a căutat să obțină acreditarea formării inițiale a parajuriștilor de către acea instituție. Dar, luând în considerare restricțiile actualului cadru juridic al mai multor instituții de formare, durata proiectului și experiența relativ redusă a celor mai importante instituții de formare din Republica Moldova, grupul de lucru al proiectului a decis că ar fi mai prudent să se ocupe de primul program-pilot de formare inițială a parajuriștilor, limitându-se la sprijinul oferit de proiect și să pregătească un set de recomandări privind modul în care ar trebui să continue formarea profesională a parajuriștilor în viitor.

Proiectul este unic din perspectiva creării unei instituții cu totul noi în peisajul serviciilor juridice și sociale din R. Moldova oferite la nivel comunitar. Așa cum am afirmat mai sus, înainte de inițierea proiectului, noțiunea de parajurist a fost doar prevăzută în Legea cu privire la asistența juridică garantată de stat, fără a i se preciza conținutul.⁷ Proiectul a elaborat profilul unui parajurist și l-a pilotat. După un an de muncă a parajuriștilor, se poate confirma cu certitudine că instituția parajuriștilor este un instrument necesar și adecvat pentru accesarea drepturilor și pentru îmbunătățirea guvernării locale în R. Moldova. Prin intermediul parajuriștilor susținuți de acest proiect, peste 4000 de persoane au beneficiat de asistență juridică primară la care altfel nu ar fi avut acces. O serie de conflicte au fost mediate și s-au pus în aplicare câteva inițiative importante în interesul comunităților. Totuși, acestea nu sunt decât rezultatele cantitative ce pot fi schițate pe o perioadă de un an. Impactul pe care parajuriștii îl pot avea asupra vieții indivizilor și a comunităților în general ar putea fi cu mult mai mare, dacă ei ar acționa pe o perioadă mai mare de timp și dacă ar beneficia mai mult de sprijinul avocaților și al grupurilor specializate ale societății civile. În plus, multe din problemele cu care se confruntă beneficiarii parajuriștilor sunt de natură a determina schimbări sistemice sau intervenții pe termen lung, ceea ce impune prezentarea unor dovezi clare ale impactului calitativ al acestei activități.

Proiectul a fost astfel conceput încât să dispună, până la sfârșitul perioadei de implementare, de o serie de recomandări pentru preluarea rețelei de parajuriști de către stat. În particular, proiectul și-a propus să identifice cel mai bun model de încadrare ulterioară a parajuriștilor (parajuriști-asistenți sociali sau parajuriști neafiliați rețelei de asistenți sociali); să elaboreze un set de recomandări pentru instituția de formare profesională a parajuriștilor și pentru schema de acreditare a calificării acestora; și recomandări privind estimarea bugetului necesar pentru extinderea rețelei de parajuriști în întreaga țară. În perioada implementării proiectului, chiar din primul an, a rezultat clar că prezumțiile proiectului erau mult prea ambițioase în această privință. Proiectul a creat o rețea-pilot de 30 de parajuriști, dintre care 27 sunt pregătiți să își continue activitatea, dar este nevoie de o perioadă suplimentară pentru pilotarea rețelei la aceeași scară sau ceva mai mare și de o colaborare mai intensă cu statul pentru a pregăti propuneri de politici bine fondate referitoare la modelul optim al parajuristului, la cea mai adecvată instituție de formare profesională și la sistemul de acreditare, la costurile extinderii rețelei de parajuriști în întreaga țară. Toate acestea, precum și alte detalii care să asigure succesul unei activități de asistență juridică primară, necesită

⁷ Regulamentul de activitate a parajuriștilor a fost adoptat de Consiliul Național de Asistență Juridică Garantată de Stat pe 15 iunie 2011 (și publicat la 13 ianuarie 2012), în mare măsură pe baza concluziilor proiectului.

continuarea pilotării și a muncii asupra conceptului asistenței juridice primare, înainte ca rețeaua să se poată extinde la scară națională și înainte ca statul să poată oferi o finanțare directă parajuriștilor.

Nevoia de timp suplimentar apare nu numai din cauza naturii activității parajuriștilor și a metodologiei de implementare a proiectului, ci și din cauza faptului că o serie de detalii cu privire la felul în care parajuriștii s-ar putea integra în sistemul de asistență juridică de stat nu sunt încă dezvoltate sau lipsesc cu desăvârșire. Spre exemplu, nu există un mecanism prin care statul să-și procure servicii de la actorii privați; nu există niciun mecanism în cadrul Institutului Național de Justiție (INJ) de organizare a unor sesiuni de instruire pe baze contractuale, iar schimbările în conducerea INJ din 2010 nu a permis concentrarea asupra acestor probleme în parteneriat cu proiectul, în condițiile în care nu există vreo altă instituție de formare adecvată serviciilor de asistență juridică. În plus, prevederile referitoare la asistența juridică în cauze civile au intrat în vigoare abia în 2012, așa că doar de acum înainte pot fi stabilite mecanisme de referire a potențialilor beneficiari pentru asistența juridică calificată. În fine, deocamdată nu este clar din ce an fondurile pentru asistența juridică primară vor fi incluse în bugetul de stat.

Totodată, Strategia de Reformare în Sectorul Justiției pentru anii 2011-2016 prevede ca testarea parajuriștilor să înceapă în 2012, iar instituționalizarea serviciilor de asistență juridică primară, care îi includ și pe parajuriști, abia în 2015. Sperăm ca recomandările incluse în această lucrare să fie utilizate în procesul de implementare a SRSJ.

2. Principalele concluzii ale proiectului

2.1. Ce este un parajurist?

Legea privind asistența juridică garantată de stat prevede că un parajurist este o „persoană care se bucură de o înaltă stimă din partea comunității locale, având studii juridice incomplete sau studii superioare complete, care nu practică activitate de avocat și care, după o instruire specială, este calificat să acorde asistență juridică primară membrilor comunității din contul mijloacelor destinate acordării de asistență juridică garantată de stat, conform unui regulament referitor la statutul și la calificarea parajuriștilor”.⁸

Proiectul a detaliat conceptul de parajurist și a stabilit următoarele funcții pe care un parajurist le poate îndeplini:

- să ofere membrilor comunității consultații juridice elementare,
- să ofere servicii de instruire elementară în domeniul drepturilor omului membrilor comunității, inclusiv autorităților publice locale,
- să direcționeze membrii comunității către instituțiile competente și/sau avocații potriviți,
- să soluționeze conflicte locale, inclusiv pe calea medierii,
- să contribuie la colectarea de fonduri comunitare pentru probleme particulare,
- să furnizeze permanent informații părților interesate.

⁸ Art.8 al Legii privind asistența juridică garantată de stat.

Regulamentul parajuriștilor⁹ adoptat de CNAJ prevede în general aceleași funcții,¹⁰ abilitându-i pe aceștia numai ca furnizori de asistență juridică primară, cu următoarele atribuții:

- a) furnizează informații și oferă consultanță la solicitarea locuitorilor din comunitate;
- b) mediază, la solicitare, conflictele între membrii comunității;
- c) organizează seminare și lecții publice pe diverse tematici ce țin de competența lor profesională;
- d) oferă informații membrilor comunității în care activează în scopul prevenirii apariției unor probleme de natură juridică sau conflicte;
- e) participă, în limitele prevăzute de legislație, la procesele locale de luare a deciziilor;
- f) direcționează cazurile în care este nevoie de asistență juridică calificată către avocați, și după caz, către Oficiile Teritoriale ale Consiliului Național;
- g) alte atribuții prevăzute de legislația în domeniul asistenței juridice garantate de stat și prezentul regulament.

Profilul parajuristului, așa cum a fost el testat și confirmat de proiect, presupune:

- reședința în comunitatea în care urmează să activeze sau în apropiere;
- performanțe atestate ca lider sau potențialul de a deveni un lider în comunitate;
- sensibilitate față de orice încălcare a drepturilor omului;
- abilități de gândire critică;
- atitudine pro-activă;
- educație - studii superioare juridice incomplete sau studii superioare complete. Pregătirea juridică este un avantaj, dar nu o cerință. În situații excepționale, pot fi acceptați și candidați cu studii superioare incomplete.

În privința *beneficiarilor serviciilor de asistență juridică*, proiectul a pornit de la ipoteza că oamenii săraci vor fi principalii beneficiari ai serviciilor oferite de parajuriști. Cu toate acestea, sărăcia nu a fost stabilită drept criteriu de eligibilitate, câtă vreme un test cu privire la situația financiară pentru a beneficia de serviciile de asistență juridică primară nu există (și nici nu trebuie să existe sau să funcționeze ca o restricție). În plus, se presupune ca parajuriștii să ofere servicii tuturor membrilor comunității, bogați sau săraci, atunci când este vorba despre activități în beneficiul comun. Rapoartele parajuriștilor au confirmat în mare parte prezumpția proiectului precum că o mare parte a beneficiarilor vor fi oameni săraci, provenind, de regulă, din familii care beneficiază de un tip de ajutor de stat.

⁹ A se vedea p.22 din Regulament.

¹⁰ Singurele funcții care nu sunt prevăzute explicit în Regulamentul parajuriștilor sunt „susținerea pertinentă a unor probleme de interes pentru întreaga comunitate, contribuția la colectarea de fonduri pentru probleme particulare și furnizarea permanentă de informații către părțile interesate”. Totuși, acestea decurg într-o anumită măsură din funcțiile curente, spre exemplu, susținerea problemelor de interes comunitar este un aspect al „participării la procesele decizionale locale”, sau colectarea de fonduri este inclusă în „alte competențe” ale parajuriștilor. Echipa proiectului-pilot consideră că susținerea problemelor de interes comunitar și ajutorul acordat comunității (inclusiv autorităților publice locale) în colectarea de fonduri, precum și furnizarea permanentă de informații către părțile interesate sunt funcții foarte importante, pe care un parajurist trebuie să le dețină. Tot astfel, echipa de proiect consideră că parajuriștii trebuie să joace un rol în direcționarea beneficiarilor, nu numai către sistemul de asistență juridică garantată de stat, ci și către alte instituții relevante pe problema în cauză, așadar, să prevină depunerea de petiții către instituțiile inadecvate.

2.2. Care sunt principalele probleme cu care se confruntă comunitățile rurale?

Pornind de la experiența acumulată de parajuriști, proiectul a realizat, pentru prima oară în Republica Moldova, o imagine clară a principalelor probleme¹¹ cu care se confruntă rezidenții rurali. Aceste probleme au fost inventariate permanent de coordonatorii de proiect. Cele mai frecvente probleme consemnate de parajuriști sunt:

- Relațiile în familie: înregistrarea căsătoriei, a divorțului, partajul proprietății comune, probleme legate de căsătoriile neînregistrate/copiii născuți în afara căsătoriei; pensia alimentară și stabilirea domiciliului copilului, stabilirea paternității, decăderea din drepturile părintești, pensiile de întreținere ale unor membri adulți ai familiei, întreținerea părinților de către copii, tutela și curatela; conflicte/violență în familie, moștenire, costuri pentru moștenirea terenurilor / caselor;
- Probleme legate de angajare: lipsa contractului de muncă, concedierea ilegală, sancțiunile disciplinare; întârzierea plății salariului, indicarea unui salariu oficial mai mic decât cel achitat în numerar, tragerea la muncă suplimentară;
- Protecția socială și asigurările sociale: dificultăți la calcularea sau/și în obținerea pensiei pentru limita de vârstă, pensiei de invaliditate, determinarea stagiului de cotizare etc.; dificultăți în demonstrarea invalidității, în calcularea și/sau în obținerea pensiei de invaliditate; dificultăți în obținerea ajutorului social, a ajutorului material, a indemnizațiilor pentru naștere, în determinarea salariului mediu pentru calcularea indemnizației etc.; accidente de muncă, obținerea compensației pentru accidentele de muncă, obținerea indemnizației pentru pierderea temporară sau pe viață a capacității de muncă, dificultăți în obținerea ajutorului de șomaj; Documentarea populației/acte de stare civilă: probleme legate de cazuri dificile/neobișnuite de documentare, atunci când procedura ordinară a fost omisă (înregistrarea întârziată a copiilor, înregistrarea copiilor născuți în concubinaj, determinarea datei nașterii / decesului, altele); documentarea cetățenilor moldoveni care trăiesc în străinătate (documente ale copiilor născuți sau care trăiesc în străinătate; dificultăți în obținerea documentelor pentru înregistrarea în străinătate); dificultăți în transcrierea actelor din caractere chirilice în caractere latine; Relații de vecinătate: delimitarea spațiului gospodăriei; conflicte cauzate de depozitarea neautorizată a deșeurilor, de lipsa intrării/ieșirii/căii de acces separate, de copacii care acoperă casa; zgomotul puternic, vecinii cu probleme legate de abuzul de alcool, de droguri sau de violență; Probleme legate de pământ: înregistrarea, vânzarea sau cumpărarea terenurilor, arenda terenului / cota-parte din teren (agricol sau nu); alocarea unor loturi de pământ de către primăria locală- fie în perimetrul satului, fie înafara lui; privatizarea terenurilor, bunurilor agricole, cota valorică; restituirea pământului / terenurilor celor deportați (victimele represiunii politice din timpul regimului sovietic); dificultăți în arendarea pământului, nerespectarea condițiilor contractuale; necorespunderea suprafeței reale a terenului cu cea indicată în titlul de proprietate; înregistrarea terenurilor în registrul bunurilor imobile; Probleme legate de casă/apartament: cumpărarea și deținerea unei case/unui apartament, înregistrarea drepturilor de proprietate; privatizarea apartamentelor/caselor; restituirea caselor/apartamentelor celor care au fost deportați; traiul în locuințe închiriate; înregistrarea caselor / apartamentelor în registrul de bunurile imobile; taxe pentru deplasarea echipei mobile a Oficiului Teritorial Cadastral până la locul proprietății; Cunoașterea limitată de către autoritățile

¹¹ Notăm aici doar acele probleme la care parajuriștii pot fi de folos, fie prin consiliere, fie prin îndrumarea spre o agenție, așadar, nu includem aici probleme cu caracter general, precum lipsa infrastructurii.

publice locale a cadrului juridic și frecvența încălcare a îndatoririlor lor; Lipsa de interes și de abilități a autorităților publice locale în angajarea comunității în procesele decizionale locale și în soluționarea problemelor de interes comun, precum și lipsa unor reprezentanți ai comunității care să se angajeze alături de autoritățile publice locale și de alți membri ai comunității în rezolvarea problemelor de interes comun; Lipsa de transparență și implicit de responsabilitate a autorităților publice locale în cazurile de încălcare a normelor privind drepturile fundamentale și guvernare; Nivelul redus de cunoaștere a drepturilor și de înțelegere a principiilor democratice.

Lista problemelor înregistrate de parajuriști a constituit sursa primară pentru elaborarea metodologiei unui studiu privind necesitățile în serviciile juridice din Republica Moldova: incidența problemelor întâlnite, căile de soluționare alese și nivelurile de încredere. Sondajul a fost realizat la comanda FSM în cadrul proiectului și a fost efectuat de compania sociologică CBS-AXA în perioada august-septembrie 2011. Sondajul a acoperit întreaga țară, eșantionul fiind unul reprezentativ. Rezultatele sondajului sunt relevante pentru înțelegerea problemelor de natură juridică cu care se confruntă comunitățile și pentru adaptările ulterioare în privința rolului pe care parajuristul îl poate juca în sistemul juridic al Republicii Moldova.

Principalele concluzii ale Studiului privind problemele cu caracter juridic ale populației din Republica Moldova cu soluții și fără,¹² relevante pentru prezenta lucrare, sunt:

- Incidența problemelor – 22,2% dintre respondenți au raportat că au întâmpinat una sau mai multe probleme de natură juridică¹³ în ultimii 3,5 ani. Aceasta înseamnă că unul din cinci moldoveni a fost nevoit să facă față unei probleme complicate în cei 3,5 ani dinaintea interviului, problemă care s-ar putea să fi avut un impact asupra respondentului, dar și a familiei sale, a rudelor sale, a prietenilor sau a colegilor. Nivelul de incidență de 22,2% poate fi interpretat ca unul minim, atât timp cât ar fi putut exista probleme pe care respondenții să nu le recunoască drept probleme juridice și deci să nu le raporteze.¹⁴ Un alt motiv pentru neraportarea unei probleme poate fi percepția conform căreia sistemul juridic nu oferă „egalitate juridică pentru toți”, ceea ce îi poate determina pe oameni să evite problemele juridice¹⁵.

¹² Analiza a fost făcută de Martin Gramatikov, expert internațional angajat în proiect special pentru acest studiu. Chestionarul și fișa cu categoriile de probleme pentru studiu au fost alcătuite de Nadejda Hriptievschi, prin consultări cu Martin Gramatikov și cu Vasile Cantarji, sociolog care a supervizat sondajul. Au fost consultate chestionare engleze, bulgare, ucrainene și ruse. Problemele juridice pentru fișa cu categoriile de probleme s-au bazat în bună parte pe experiența de furnizare a asistenței juridice primare a parajuriștilor și pe experiența Biroului Asociați de Avocați „Avocații Publici”. Fișa cu categoriile de probleme a fost consultată și cu formatorii din echipa de proiect.

¹³ Termenul este echivalent cu cel de „eveniment cu implicații juridice”, termen utilizat în alte studii de acest fel, care au servit drept model pentru metodologia sondajului din R. Moldova. Metodologia sondajului a definit termenul „probleme de natură juridică sau probleme juridice” în felul următor: evenimente de viață care generează probleme juridice, indiferent de faptul dacă cetățenii le recunosc ca „juridice” sau nu și indiferent dacă s-a apelat la sistemul juridic formal pentru rezolvarea lor. Problemele de natură penală (legate de infracțiuni) nu se încadrează în conceptul de evenimente juridice (cu excepția problemelor legate de compensații pentru probleme penale și de răspunsul poliției la aceste plângeri). Apoi, trebuie ca problemele să îl fi afectat pe respondent în sens personal și nu în cursul relațiilor de afaceri. Viața comportă diversitate, iar conflictele și problemele apar inevitabil. Pentru a califica o problemă drept juridică, aceasta trebuie să fie semnificativă, nu ordinară. Nivelul de seriozitate ține de fiecare caz în parte și depinde de estimarea făcută de respondent asupra impactului problemei în viața sa. Ideea este aceea de a filtra și de a elimina problemele mici, care nu ar trebui să ajungă în sistemul juridic.

¹⁴ Spre exemplu, 14,4% dintre probleme au fost clasificate ca nefiind probleme, deși respondenții au apelat la un avocat pentru a le soluționa, ceea ce indică faptul că ar putea fi vorba de probleme de natură juridică.

¹⁵ Jumătate dintre respondenți sunt ferm convingeți că oamenii cu bani au acces la o justiție de mai bună calitate, în vreme ce 25% nu afirmă asta cu certitudine, dar aleg răspunsul „mai curând afirmativ” și numai sub 10% consideră că sistemul de justiție este neutru și echitabil, indiferent de poziția socială și economică a părților aflate în conflict.

- Tipuri de probleme mai des întâlnite de populație: disputele cu vecinii (16%), problemele privind relațiile în familie (14%) și problemele consumatorilor (9%) se află în fruntea listei, urmate de problemele legate de pământ (8%), de serviciile medicale (8%), conflicte legate de angajarea în câmpul muncii (7%), protecție socială și asigurări sociale (7%), compensații pentru diferite tipuri de prejudicii (6%) și probleme legate de bani (6%). Rezultatele sondajului sunt foarte asemănătoare cu problemele cele mai frecvente indicate de parajuriști. Toate aceste probleme (în mai mică măsură cele legate de compensarea diverselor tipuri de prejudicii și cele legate de bani) s-au situat în centrul preocupărilor pentru formarea inițială a parajuriștilor și a activității lor de zi cu zi. Această constatare confirmă relevanța serviciilor de asistență juridică primară în societatea moldoveană.
- În privința persoanelor care se confruntă cu problemele raportate, studiul arată că femeile raportează ceva mai multe probleme juridice decât bărbații, respectiv 24,1%, față de 20,1%. Genul își are rolul său în probleme precum relațiile de familie, beneficiarii asistenței sociale, disputele cu vecinii, problemele medicale, precum și în problemele privind păstrarea casei/apartamentului (la toate aceste categorii, peste 2/3 din respondenți sunt femei). Bărbații sunt mai predispuși să raporteze probleme cu privire la compensațiile prejudiciului cauzat și la serviciile publice.

În privința diferențelor rural-urban, studiul nu a evidențiat diferențe semnificative privind rata de raportare, cu excepția impactului distanței, și anume cu cât o persoană locuiește mai departe de o instanță, cu atât mai puțin este dispusă să se confrunte cu o problemă juridică sau să recunoască dimensiunea juridică a unei probleme. Dimpotrivă, persoanele care trăiesc în orașe înregistrează procente mai mari de probleme raportate. Aceasta nu înseamnă că persoanele din mediul rural nu au probleme, ci mai degrabă că distanța până la mecanismul de rezolvare formală a conflictului (instanță de judecată sau orice alt mecanism) este invers proporțională cu probabilitatea ca persoana să-și recunoască problema ca problemă juridică și să recurgă la mecanismul formal al justiției. În privința tipologiei problemelor, s-au confirmat așteptările conform cărora persoanele din mediul rural se confruntă mai des cu probleme legate de relațiile de familie, cu probleme legate de pământ și cu probleme legate de asistența socială. Studiul a mai arătat și ce au făcut oamenii atunci când s-au confruntat cu o problemă juridică serioasă și greu de rezolvat. S-a constatat că 20% dintre cei care s-au confruntat cu o problemă juridică serioasă și greu de rezolvat nu au făcut nimic; 38% dintre cei care au avut probleme de angajare nu au acționat în niciun fel; cel mai frecvent motiv pentru lipsa de reacție a fost acela că respondentul nu a știut ce să facă. Aceasta înseamnă că populația are nevoie de educație în privința drepturilor sale și a căilor de a impune respectarea acestora.

- Studiul confirmă că centrarea proiectului pe comunitățile rurale aflate la distanță de orașele în care sunt situate instanțele de judecată (unul dintre criteriile de selecție pentru comunitățile în care activează parajuriștii), centrarea pe problemele din domeniul dreptului familiei, proprietate și protecție socială în Îndrumarul Juridic Elementar pentru Cetățeni și în formarea inițială a parajuriștilor (cel mai mare număr de ore alocate) corespunde nevoilor comunităților în care activează parajuriștii și trebuie menținute și pe viitor.

Centrarea pe educație și pe îmbunătățirea nivelului de cunoaștere a drepturilor și a mijloacelor de contestare a violării acestora este o misiune esențială a activității

parajuriștilor, necesitate demonstrată și de procentele reduse de identificare a naturii juridice a problemelor și de inacțiunea în fața unei probleme juridice serioase, cauzată de necunoașterea pașilor care trebuie întreprinși. Prezentarea serviciului de asistență juridică primară oferit de parajuriști drept servicii concepute inițial pentru persoanele sărace trebuie menținută, cu toate că un test de eligibilitate cu privire la starea financiară a beneficiarilor nu este necesar și nici relevant.

2.3. Cum răspund parajuriștii nevoilor comunității?

În conformitate cu prevederile proiectului, activitatea parajuriștilor s-a axat pe trei domenii principale:

- Consilierea juridică elementară (asistență juridică primară);
- Instruirea comunității în privința drepturilor omului – prin lecții publice și alte metode de informare;
- Implicarea comunității în activități de interes comun.

Principala provocare pentru parajuriști a fost să câștige încrederea membrilor comunității în ceea ce privește rolul și capacitatea lor de a fi utili. Această provocare a fost anticipată de echipa de proiect și a figurat printre riscurile proiectului. Cu precădere în comunitățile mici, stabilirea contactelor cu rezidenții, câștigarea încrederii lor și obținerea unor rezultate concrete a solicitat mult timp și implicare personală. Parajuriștii au activat *de facto* în comunitate timp de un an, datorită faptului că primele două luni au fost dedicate aspectelor organizatorice (aranjarea biroului, rezolvarea problemelor administrative etc.). Această perioadă a coincis cu alegerile parlamentare din noiembrie 2010, care au captat atenția comunităților. Așadar, lunile noiembrie-decembrie 2010 au fost în mare parte luni de „organizare”. Ele coincid și cu perioada primului atelier de instruire, în timpul căruia parajuriștii au fost abia inițiați în activitatea lor. Este important să menționăm aceste aspecte pentru ca, în cazul unei desfășurări ulterioare și al unei noi angajări de personal, să se rezerve 1-2 luni pentru inițierea în activitate și pentru rezolvarea problemelor administrative, deoarece aceste aspecte tind să fie ignorate, dar ele pot consuma mult timp și efort la începutul oricărui proiect, indiferent de sursa sau de nivelul de finanțare.

Consultațiile juridice elementare acordate de parajuriști beneficiarilor. Având în vedere noutatea conceptului de parajurist pentru R. Moldova, principalul obiectiv al parajuriștilor a fost informarea comunității în legătură cu rolul lor și, în consecință, crearea cererii pentru serviciile pe care le oferă. Conform așteptărilor, cea mai mare parte a timpului și a eforturilor parajuriștilor au fost dedicate consilierii juridice elementare și muncii individuale cu beneficiarii. Parajuriștii au oferit asistență juridică primară în cadrul unor întrevederi directe, în birourile lor sau prin telefon. Parajuriștii și-au consemnat toate activitățile, inclusiv sfaturile oferite, în registrul de activitate. În total, cei 29 de parajuriști au oferit 5 986 de consultații/ședințe de consiliere în perioada noiembrie 2010-decembrie 2011 (14 luni), adică fiecare parajurist a oferit lunar în medie 15 consultații.

Specificul activității parajuriștilor este de așa natură încât proiectul a trebuit să-i formeze și să-i instruiască să nu aștepte ca beneficiarii să vină la biroul lor, ci să se implice activ în identificarea problemelor comunității și a celor cu care se confruntă membrii acesteia și să se facă utili, în limita abilităților, a competențelor și a sarcinilor de serviciu asumate. Așa cum a evidențiat proiectul încă din perioada formării inițiale și a pilotării rețelei de parajuriști, rolul acestora în consilierea beneficiarilor nu a fost neapărat acela de a oferi soluții, dacă nu sunt siguri de ele și de faptul că sunt în interesul beneficiarului. Adeseori, parajuristul nu poate

oferi o soluție, din cauza complexității sau a naturii problemei cu care se confruntă beneficiarul. Atunci când problema nu poate fi soluționată de parajurist sau când acesta nu este sigur de soluția optimă, rolul său este acela de a direcționa beneficiarul spre cea mai potrivită instituție publică sau privată care i-ar putea oferi o soluție sau informații relevante. Din păcate, experiența arată că adeseori oamenii se adresează instituției nepotrivite sau adresează plângeri unor autorități publice complet irelevante, risipindu-și timpul propriu și pe acela al autorității publice și, în final, neobținând soluționarea plângerii. Parajuriștii sunt mențiți să acopere acest gol în sistemul juridic al Republicii Moldova, îndrumând corect populația către instituția competentă, ceea ce, pe termen lung, ar trebui să conducă și la reducerea numărului de plângeri (petiții) inadmisibile către instituțiile publice și la soluționarea mai rapidă a celorlalte.

Așadar, principalele abilități necesare parajuriștilor au ținut de identificarea corectă a problemei beneficiarului, esențială pentru găsirea soluției. În general, parajuriștii s-au descurcat bine cu această parte a muncii lor. Totuși, de multe ori nici parajuriștii nu au fost siguri de clasificarea problemei, de sursa răspunsului sau problema era deja prea complicată din cauza expirării timpului sau a erorilor comise de autoritățile publice (în special în cazul documentării sau al înregistrării pământului/moștenirii), astfel încât ei au avut nevoie de consiliere pentru a putea identifica exact problema și pentru a îndruma beneficiarul spre instituția adecvată. În acest scop, posibilitatea de a apela la coordonatorul de proiect sau la formatori s-a dovedit esențială și reprezintă un element ce trebuie inclus în orice rețea de asistență juridică primară.

Pe lângă consultațiile acordate beneficiarilor individuali, parajuriștii au fost instruiți să ajute beneficiarii în rezolvarea unor conflicte prin negociere și mediere. Proiectul a operat pe baza ipotezei că multe conflicte mărunte nu își găsesc rezolvarea la nivel local, ceea ce conduce la escaladarea problemelor care ajung în instanță, cu toate că ele puteau fi rezolvate mult mai devreme, mai rapid și cu costuri mai mici (atât pentru părțile implicate, cât și pentru stat). Cu toate că Republica Moldova dispune de o Lege cu privire la mediere și de un Consiliu de Mediere, care să-i certifice pe mediatorii, acest model de soluționare a conflictelor se află într-un stadiu rudimentar de dezvoltare. Nici populația și nici profesioniștii din justiție nu recurg suficient încă la mediere, ca alternativă viabilă la mecanismul de judecată. Parajuriștii au fost încurajați să utilizeze tehnicile de negociere și de mediere pentru rezolvarea conflictelor și au reușit, într-o anumită măsură, dar mai sunt multe de făcut pentru a spori rolul parajuriștilor în rezolvarea timpurie a conflictelor la nivelul comunitar. Probabil că instruirea inițială ar trebui să ofere un plus de informații și de competențe privitoare la metodele alternative de soluționare a conflictelor, iar organizația care va conduce rețeaua de parajuriști ar trebui să examineze posibilitatea integrării și/sau a cooperării mai intense cu Consiliul de Mediere și cu rețeaua de mediatorii.

Exemple de probleme soluționate de parajuriști:

- Asistență în obținerea certificatului de naștere pentru o fetiță de 7 ani care a fost abandonată de mama ei și trăiește cu bunica. Fetița s-a născut în Transnistria, iar nașterea ei nu a fost înregistrată nici medical, nici civil. Cu ajutorul specialistului raional în protecția copilului, parajuristul-asistent social a completat o cerere în instanță și a obținut certificatul de naștere. Apoi, parajuristul a asistat-o pe bunică în obținerea documentelor care să-i confere dreptul de a încasa îndeminzația pentru minori;
- Consiliere într-un conflict de muncă. Un grup de romi din cadrul comunității s-a plâns parajuristului că a lucrat pe durata verii într-un sat, pentru primar, care a refuzat să-i plătească, iar ei nu au știut ce să facă, deoarece nu au avut un contract de muncă.

Parajuristul i-a sfătuit să discute cu primarul și să-i explice că, în cazul în care nu-i plătește, ei se vor plânge consiliului raional. Grupul a vorbit cu primarul care le-a plătit o parte a banilor datorati și le-a promis că le va plăti restul peste câteva luni. Parajuristul monitorizează acest caz;

- Consiliere cu privire la moștenire. O beneficiară a moștenit o casă și un lot de pământ, dar în certificatul de moștenitor era inclus doar lotul de pământ. Beneficiara a mers la oficiul cadastral, unde a fost sfătuită să se adreseze instanței de judecată. Beneficiara a venit la parajurist, care a sfătuit-o să meargă la notarul care a eliberat respectivul certificat și să solicite corectarea lui. Notarul a corectat certificatul, iar beneficiara a putut continua procedura de înregistrare a întregii ei moșteniri;
- Ajutor în obținerea buletinului de identitate. Un beneficiar nu a putut călători în Ucraina pentru un tratament urgent, din cauza lipsei buletinului de identitate, care i-a fost refuzat de oficiul de stare civilă, deoarece persoana nu avea un certificat de divorț. Persoana fusese divorțată prin decizia autorităților din Ucraina, așa încât parajuristul a trimis o cerere de eliberare a unei copii după certificatul de divorț. În paralel, parajuristul a mers la oficiul de stare civilă, împreună cu beneficiarul, și a explicat funcționarilor că lipsa certificatului de divorț nu constituie un impediment pentru eliberarea buletinului de identitate. Ca urmare, oficiul de stare civilă a eliberat buletinul de identitate, iar beneficiarul a putut să meargă la tratament în Ucraina;
- Consilierea a doi membri ai comunității asupra reglementărilor referitoare la deschiderea micilor afaceri. În urma consilierii de care au beneficiat, unul dintre ei a deschis o afacere de confecționare de pietre funerare, iar un altul a deschis un atelier de vulcanizare. Ca urmare, cei doi au furnizat serviciile respective comunității;
- Medierea unui conflict între doi vecini cu privire la depozitarea deșeurilor pe stradă. Parajuristul a ajutat părțile să ajungă la o înțelegere cu privire la colectarea deșeurilor într-un loc agreat de ambii vecini;
- Consiliere și mediere cu privire la contractele de arendă. Într-un sat, pământul a fost dat în arendă de mai mulți săteni fără contracte, ceea ce a creat probleme practice cu plățile ulterioare, sătenii sfârșind adeseori prin a nu primi nicio retribuție pentru pământul lor. Parajuristul a colaborat cu primarul satului în semnarea contractelor de arendă: primarul i-a convins pe fermierii care au luat pământul în folosință, iar parajuristul a discutat cu sătenii care au dat în arendă pământul. Până la urmă, aproape toți sătenii au obținut contracte;
- Consiliere cu privire la ajutorul social pe perioada de iarnă și explicarea regulilor. Explicația oferită de parajurist a confirmat beneficiarului răspunsul corect furnizat de asistentul social și a evitat transmiterea unor petiții inutile către autoritățile raionale și/sau centrale (în condițiile în care asemenea cereri nefondate sunt frecvente);
- Consiliere cu privire la ajutorul social. Unui tată cu patru copii i s-a refuzat ajutorul social de către Direcția raională de Asistență Socială, care nu a recunoscut validitatea certificatului de student al uneia din fiice, eliberat de o instituție academică din Tiraspol. Parajuristul a completat o plângere adresată Direcției raionale și apoi a contestat răspunsul la MMPSF, care a acceptat plângerea și a dat dispoziție Direcției raionale să aloce ajutorul social.

Contribuția parajuriștilor la instruirea comunității în domeniul drepturilor omului: Proiectul a fost elaborat pornind de la ipoteza (confirmată ulterior de rezultatele studiului privind necesitățile juridice și de observațiile parajuriștilor) că populația din R. Moldova nu își cunoaște drepturile, le revendică arareori, preferând să evite sistemul juridic și căutând alte căi de rezolvare a conflictelor. Din aceste considerente, parajuriștii au fost instruiți, iar fișa postului lor a fost concepută astfel încât ei să dedice o parte esențială din timpul lor

activităților de instruire/informare juridică a comunității. Proiectul a prevăzut desfășurarea lecțiilor publice și a seminarelor dedicate unor grupuri-țintă din rândul membrilor comunității, în domeniile lor de interes, ca instrument de bază pentru instruirea comunității. Parajuriștii au fost încurajați să aplice și alte metode și tehnici de instruire în domeniul drepturilor omului, pentru a transpune în practică acest obiectiv al proiectului. În total, parajuriștii au organizat 367 de lecții publice. Unul dintre parajuriști a stabilit o înțelegere cu un post de radio local („Vocea divină”, r. Nisporeni), pentru a găzdui emisiuni săptămânale, în cursul cărora să explice un anumit subiect și să răspundă întrebărilor adresate de ascultători. Pentru întrebările dificile, parajuristul notează datele de contact ale beneficiarului și îl contactează după identificarea soluției.

Experiența de un an a arătat că parajuriștii necesită o formare profesională mai îndelungată și mai mult sprijin din partea formatorilor experimentați pentru a identifica corect nevoile comunităților care ar putea fi acoperite printr-o instruire adecvată referitoare la drepturile omului și la mecanismele de repunere în drepturi. Concluzia proiectului este că parajuriștii pot cu adevărat să devină buni agenți în instruirea și ridicarea nivelului de informare a populației din comunitățile lor doar după ce vor fi parcurs ei înșiși o instruire inițială și o perioadă de practică pe parcursul unui an. Această constatare nu presupune că în perioada respectivă parajuriștii nu ar trebui să-și asume instruire cu privire la drepturile omului în comunitățile lor, ci mai degrabă presupune faptul că așteptările cu privire la gradul de implicare efectivă a parajuriștilor în instruirea comunității sunt limitate și că nu ar trebui intensificate înainte de a ajunge cel puțin la jumătatea perioadei de formare inițială, pentru ca parajuriștii să dobândească suficiente cunoștințe și abilități pentru a identifica necesitățile și pentru a se implica apoi efectiv în instruirea comunității.

Exemple de subiecte alese pentru lecțiile publice organizate de parajuriști: Nu violenței!; condiții pentru înregistrarea căsătoriei; contractul matrimonial; drepturile și obligațiile părinților; drepturile copilului și migrația /călătoria în străinătate; moștenirea; testamentele; relațiile între vecini; pensiile; contractul de donație; contractul de arendă a pământului; dreptul la sănătate; actele de stare civilă și importanța lor; dreptul de proprietate; notarul și competențele sale; contractul de muncă; taxele; de ce dăm mită?; ce trebuie să știm despre poliție?

Rolul parajuriștilor în implicarea comunității în activități de interes comun: Proiectul consideră că parajuriștii sunt agenți ai schimbării în comunitățile lor, ceea ce implică (pe lângă consilierea juridică, rezolvarea conflictelor și instruirea comunității) angajarea lor alături de comunitate și de autoritățile publice în identificarea nevoilor locale ce pot fi soluționate prin angajarea activă a membrilor comunității și a autorității publice locale și prin abilitarea membrilor comunității să participe la procesele decizionale locale. În acest sens, Îndrumarul Juridic Elementar pentru Cetățeni a inclus o secțiune specială referitoare la participarea publică; Ghidul Metodologic pentru Parajuriști a inclus un compartiment referitor la mobilizarea comunității, iar parajuriștii au fost instruiți în cursul formării lor inițiale cu privire la tehnicile de mobilizare a comunității și la metodele de participare a comunității la procesele decizionale. În plus, parajuriștii au fost încurajați să consilieze autoritățile locale atunci când au nevoie de ajutor în înțelegerea legislației, în măsura în care parajuristul poate oferi o asemenea consiliere.

Acest domeniu prezintă interes și are un potențial care se cere mai departe dezvoltat, dar aceasta depinde în mare măsură de personalitatea și de ambițiile parajuristului. Parajuriștii reprezintă catalizatorii potriviți pentru angajarea comunității în procesele decizionale locale,

dar, atât timp cât competențele autorităților locale sunt limitate în privința deciziilor bugetare, spațiul deschis angajării comunității în procesele decizionale rămâne redus. Parajuriștii sunt foarte potriviți pentru a organiza comunitatea și a media inițiativele diverselor grupuri, deoarece sunt energici, afișează o atitudine pro-activă și au bune calități organizatorice. Principalele provocări cu care ei se confruntă sunt inerția comunității, abilitățile/ resursele limitate ale autorităților publice locale și fondurile reduse disponibile la nivel local. În același timp, luând în calcul diferitele forme de asistență tehnică și proiectele de infrastructură puse la dispoziție de sponsorii străini sau de unele fonduri naționale (spre exemplu, fondul pentru ecologie sau cel pentru dezvoltare regională), precum și lipsa unor resurse umane bine pregătite în cadrul comunităților rurale, inclusiv în cazul autorităților locale, parajuriștii sunt cei mai potriviți pentru a acoperi acest gol, dacă sunt instruiți în mod corespunzător în domeniul colectării de fonduri și al managementului de proiect.

Exemple de inițiative ale parajuriștilor întreprinse în interesul comunității:

- Un parajurist a colaborat cu autoritatea publică locală pentru a iniția un proiect de susținere a renovării grădiniței comunității, fiind ales ca membru al comisiei responsabile pentru pregătirea documentelor necesare pentru aprobarea proiectului (proiect aprobat pe 18 februarie 2011, în satul Ciutulești, raionul Florești);
- Un parajurist a negociat cu primarul satului pentru a lua măsuri în privința gunoiului depozitat într-un morman de lângă sat. Centrul de sănătate din localitate obișnuia și el să-și depoziteze deșeurile pe acest morman, inclusiv materialul medical folosit. Gunoiul prezenta pericol pentru sănătatea comunității, deoarece nu exista nici un mecanism de gestionare a acestuia, era depozitat prea aproape de sat și producea un miros urât, mai ales în perioada caldă sau pe timp de ploaie. Ca urmare a eforturilor parajuristului, primarul a consimțit să angajeze câțiva membri ai comunității pentru a ridica gunoiul din acea locație și a curăța locul. În prezent, gunoiul este plasat mult mai departe de sat. Ar trebui să urmeze și alte acțiuni cu privire la administrarea deșeurilor, dar acestea cer timp și bani adiționali (satul Taraclia, raionul Căușeni).

2.4. Costurile implicate

Costurile de bază ale acestui proiect sunt prezentate aici numai spre a indica ce tipuri de costuri sunt necesare pentru implementarea unei rețele de parajuriști. Ca în cazul oricărei noi inițiative, costurile suportate la început constituie cea mai mare parte a bugetului, din cauza caracterului inovator al inițiativei și a inevitabilei perioade de încercări și erori. Principalele costuri ale proiectului sunt:

- (1) Costurile inițiale și costurile de funcționare a rețelei de parajuriști:
- Remunerarea parajuriștilor: proiectul oferă parajuriștilor un salariu lunar brut de 3.060 de lei pentru parajuriștii neafiliați rețelei de asistenți sociali și de 1.500 de lei pentru parajuriștii-asistenții sociali, în total costurile salariale brute pentru 12 luni ridicându-se la 36.720 de lei pentru fiecare parajurist ne-asistent social și de 18.000 de lei pentru fiecare parajurist-asistent social;
 - Birourile parajuriștilor: deoarece una din condițiile proiectului a fost aceea ca autoritățile locale să ofere parajuriștilor spațiile necesare desfășurării activității (cu mobilierul strict necesar), proiectul nu a acoperit costurile pentru birouri. Experiența a dovedit justetea deciziei și recomandăm ca autoritățile locale să preia și pe viitor responsabilitatea de a oferi parajuriștilor spațiile pentru birouri, date fiind resursele modeste ale Republicii Moldova. Această opțiune implică un singur risc, acela al unui potențial conflict de interese

atunci când parajuristul se confruntă cu o problemă sau cu un conflict în care este implicată autoritatea locală. Riscul poate fi redus printr-o monitorizare corectă a parajuriștilor și prin asigurarea că aceștia își cunosc și își asumă ferm rolul. Un alt argument în favoarea cerinței ca autoritatea locală să furnizeze spațiul pentru birourile parajuriștilor este faptul că serviciile acestora sunt în beneficiul comunității, dar și al autorității publice, a cărei misiune de bază este să servească interesele respectivei comunități, ceea ce e mai ușor de realizat într-o comunitate pro-activă și avizată cu privire la drepturile și la obligațiile sale. Având în vedere problemele pentru care cetățenii apelează la parajuriști, aceștia trebuie să dispună de un birou separat sau cel puțin de posibilitatea de a oferi consultații private conform unui orar de audiențe. În afară de birouri, parajuriștii au fost dotați de proiect cu câte un laptop, cu acces la internet (modem USB) și cu câte o imprimantă. Birourile trebuie echipate cu mijloace de depozitare confidențială a dosarelor;

- Costurile de funcționare a rețelei de parajuriști – proiectul a acoperit cheltuielile lunare ale parajuriștilor pentru serviciile de telefonie mobilă și pentru accesul la internet.

(2) Costuri de instruire profesională:

Echipa de proiect a organizat 6 ateliere de instruire (1 cu durata de 2 săptămâni și 5 a câte o săptămână) în afara Chișinăului, la Vadul lui Vodă. Proiectul a acoperit următoarele costuri de instruire:

- Pentru locul desfășurării instruirii (cazare, alimentare și sala de conferințe),
- Pentru formatori (remunerarea pentru 1 oră de instruire a fost de 200 de lei net și fiecare formator a primit în plus câte 100 de lei net pentru fiecare zi de instruire, acoperind timpul consumat cu deplasarea până la și de la locul de formare);
- Cheltuieli de deplasare (Proiectul a rambursat costurile de deplasare până la și de la locul de formare ale parajuriștilor și ale formatorilor).

(3) Manualele parajuriștilor:

- Fiecare din cei 14 autori a primit 12 USD net pentru pagina de 4000 de caractere (inclusiv spațiile);
- Fondurile proiectului au acoperit și costurile legate de redactarea și de tipărirea primei versiuni a manualelor;
- Manualele au fost revizuite și actualizate. Fiecare autor a primit o sumă brută de 120 de lei pentru pagina de 4000 de caractere (inclusiv spațiile);
- Fondurile proiectului au acoperit și costurile legate de redactarea și de publicarea celor două manuale în versiunea lor finală.

(4) Administrarea rețelei de parajuriști:

Proiectul a angajat doi coordonatori cu normă întreagă de lucru și un manager financiar cu normă redusă de lucru pentru administrarea proiectului. În plus, trei consultanți naționali și un consultant internațional, precum și Directorul de proiect au fost implicați cu sarcini specifice în proiect. Proiectul a ajuns la concluzia că doi coordonatori cu normă întreagă de lucru reprezintă minimumul necesar pentru administrarea adecvată a proiectului. Odată cu creșterea numărului de parajuriști, ar trebui suplimentat și personalul administrativ. Cel puțin unul/câțiva coordonatori trebuie să fie avocați capabili să furnizeze consiliere juridică și susținere pentru parajuriști în activitatea lor zilnică.

3. Recomandări pentru replicarea rețelei de parajuriști comunitari în întreaga țară

3.1. Recomandări generale adresate Guvernului, Consiliului Național pentru Asistență Juridică Garantată de Stat și donatorilor:

- Serviciile de asistență juridică primară sunt necesare în R. Moldova și trebuie incluse printre serviciile susținute de stat, fie prin implementarea unei rețele de parajuriști, administrată și susținută direct de stat, fie prin servicii furnizate statului de parajuriști individuali. În orice caz, extinderea rețelei de parajuriști în întreaga țară trebuie realizată gradual și după o perioadă mai lungă de pilotare.
- Se recomandă testarea rețelei parajuriștilor pe o perioadă de încă 3-4 ani, în cadrul unui proiect demonstrativ, pentru a pregăti cadrul legal necesar, pentru a pune la punct aspectele practice și pentru a permite statului planificarea bugetară;
- În perioada de demonstrație, poate fi prevăzută o finanțare de stat, spre exemplu pentru angajarea de personal suplimentar în cadrul sistemului de asistență juridică garantată de stat, responsabil pentru monitorizarea rețelei de parajuriști și pentru dezvoltarea legislației secundare relevante;
- Principalele aspecte care necesită testări și analize suplimentare se referă la: identificarea celei mai potrivite afiliere instituționale pentru parajuriști; identificarea instituției de formare profesională și a structurii de acreditare pentru parajuriști; testarea și finalizarea programului de instruire (inițială și continuă/la locul de muncă); dezvoltarea mecanismului de furnizare a serviciilor parajuriștilor către autoritățile de stat și estimările bugetare pentru serviciile de asistență juridică primară acoperite de bugetul național;
- Implicarea și cooperarea cu trei dintre cele mai importante instituții din domeniu – MJ, MMPSF și CNAJ – este esențială pentru dezvoltarea instrumentelor adecvate de replicare a rețelei de parajuriști;
- Este necesară implicarea unor grupuri ale societății civile în proiectul demonstrativ, pentru a asigura astfel reprezentarea diverselor grupuri marginalizate și pentru a stabili o legătură între parajuriști și ONG-urile specializate.

3.2. Recomandări pentru un proiect demonstrativ:

În cazul acceptării propunerii de mai sus de prelungire a testării rețelei de parajuriști în cadrul unui proiect demonstrativ, se propun următoarele:

- *Comunitățile în care sunt plasați parajuriștii:*

Metodologia de selectare a comunităților folosită în cadrul proiectului-pilot s-a dovedit funcțională. Aceeași metodologie poate fi aplicată pentru proiectul demonstrativ. Totodată, parajuriștii ar putea fi selectați și prin concurs public. Proiectul-pilot nu a permis decât o experimentare limitată a situației în care parajuriștii deserveșc două comunități învecinate. Modelul urmează a fi în continuare explorat, tentativ testând și formarea unor grupuri de mici comunități învecinate.

- *Profilul, rolul și modelul parajuristului:*

Profilul și rolul unui parajurist, așa cum au fost formulate în cadrul proiectului, s-au dovedit rezonabile și ar trebui reproduse și pe viitor. În particular, proiectele următoare ar trebui să se concentreze pe 3 mari dimensiuni ale muncii parajuriștilor: consilierea juridică elementară acordată individual membrilor comunității; munca de informare

juridică/instruire a comunității și angajarea comunității în activitățile de interes comun. Parajuriștii trebuie selectați cu grijă, pentru a corespunde următoarelor criterii: rezidență în comunitatea respectivă, dedicație pentru respectarea drepturilor omului, gândire critică, atitudine pro-activă, performanțe dovedite de lider sau potențial pentru o asemenea calitate și studii juridice incomplete sau studii superioare complete.

Din perspectiva comparației între parajuriști și parajuriști-asistenți sociali, experiența proiectului arată că ambele modele sunt viabile pentru R. Moldova și că elementele cele mai importante sunt personalitatea parajuristului, mărimea comunității și existența asistenților sociali potriviți pentru a deține și poziția de parajuriști. Așadar, se recomandă menținerea ambelor modele și adoptarea deciziilor pornind de la resursele umane disponibile în comunitate și a resurselor financiare disponibile și nu pornind de la un anumit tip de parajurist. Totuși, o precauție de reținut cu privire la modelul parajuristului-asistent social este riscul ca acesta să se concentreze mai mult pe problemele sociale în detrimentul problemelor și disputelor juridice.

- *Formarea inițială și continuă a parajuriștilor.*

Programa pentru formarea inițială a parajuriștilor a fost elaborată și ajustată pe parcursul implementării proiectului-pilot astfel încât să răspundă cât mai bine nevoilor existente și să fie relevantă pentru funcțiile pe care parajuriștii le au de îndeplinit. Echipa de proiect a formulat o serie de recomandări pentru curriculum, care ar putea fi ușor încorporate în noul curriculum și implementate în mod adecvat.

În privința curriculum-ului de instruire inițială, acesta poate fi testat în mare măsură în versiunea finală a proiectului-pilot, cu mici amendamente la numărul total de ore alocate pentru câteva domenii (omul și administrația de stat; dreptul familiei; metodele alternative de soluționare a conflictelor; drepturile omului), în sensul adăugării unor ore pentru subiecte precum anti-discriminarea, alegerile, violența în familie. Abordarea lucrului individual (lucrul recomandat pentru acasă) trebuie revizuită pentru a asigura o acoperire cât mai bună a problemelor de interes pentru munca parajuriștilor, precum și din perspectiva mecanismului de verificare a înțelegerii respectivelor subiecte. Metodele de evaluare a parajuriștilor trebuie perfecționate pentru a reduce la minimum întrebările teoretice sau bazate pe memorizare și pentru a permite testarea cunoștințelor și a abilităților parajuriștilor de a identifica problemele, soluțiile acestora, modalitățile de a explica beneficiarului soluția propusă, de a susține convorbiri individuale și discursuri publice, precum și testarea abilităților de instruire. Formarea inițială a parajuriștilor trebuie să mențină sesiunile extracurriculare, care să includă demonstrații de lecții publice și seminare, discuții cu specialiști în probleme specifice de interes pentru parajuriști, precum și întâlniri cu reprezentanți ai autorităților publice, relevante pentru activitatea lor.

Parajuriștii au nevoie de instruire continuă și aceasta trebuie dezvoltată în cadrul proiectului demonstrativ. În orice caz, instruirea continuă va fi, probabil, mai puțin intensivă decât cea inițială, iar curriculum-ul de instruire continuă trebuie dezvoltat pe baza unei analize a necesităților parajuriștilor actuali. Instruirea continuă trebuie să fie concepută pe probleme juridice specifice și să presupună un schimb de experiență colegial și lucrul în ateliere.

Proiectul-pilot a creat un grup mic de formatori de încredere. Grupul formatorilor trebuie extins și formatorii urmează să beneficieze de o instruire, pentru a asigura mai apoi o formare profesională a parajuriștilor relevantă din perspectivă metodologică. Printre

formatori trebuie incluse mai multe persoane care nu sunt juriști, spre exemplu, specialiști care lucrează cu victimele violenței în familie, specialiști în comunicare etc. Proiectul trebuie să prevadă cel puțin un formator specializat în dezvoltarea abilităților parajuriștilor, care ar trebui să colaboreze cu ceilalți formatori implicați, pentru a asigura formarea abilităților. Se recomandă organizarea unei sesiuni de formare a formatorilor, care să dureze cel puțin 4 zile.

- *Manualele parajuriștilor:*

Manualele parajuriștilor – Îndrumarul Juridic Elementar pentru Cetățeni și Ghidul Metodologic pentru Parajuriști – sunt pregătite pentru utilizare și pentru a fi plasate pe web pentru a asigura accesul larg al publicului la informația pe care o conțin. Totuși, manualele vor necesita o revizuire anuală sau bianuală, pentru a fi actualizate, incluzând toate schimbările legislative. Conținutul manualelor trebuie extins. Spre exemplu, manualele necesită completarea conținutului pe subiecte precum antidiscriminarea, alegerile și violența în familie. Odată postate online, manualele vor putea fi actualizate la un anumit interval de timp, asigurându-se parajuriștilor copii electronice actualizate în fiecare an.

- *Resursele implicate:*

Pilotarea a demonstrat că un proiect de o asemenea amploare necesită cel puțin o persoană dedicată total activității de formare, cu o experiență juridică și de formator potrivită cu necesitățile de formare profesională ale parajuriștilor. Un alt membru al proiectului trebuie să se ocupe de monitorizarea și de consilierea juridică a parajuriștilor, precum și de asigurarea sprijinului în desfășurarea procedurilor financiare și manageriale care necesită timp și alte resurse. Suportul juridic trebuie să fie asigurat permanent, pentru a-i ajuta pe parajuriști atunci când apar probleme dificile. Un asemenea profesionist trebuie să fie capabil să preia cauzele deosebit de dificile sau, cel puțin, să le semnaleze avocaților calificați.

- *Instituția de formare profesională pentru parajuriști:*

Proiectul-pilot a examinat toate posibilele instituții de formare profesională din R. Moldova, ajungând la concluzia că INJ ar fi cea mai potrivită, în virtutea profilului și a grupului de formatori de care dispune. Totuși, INJ nu are suficient personal pentru a superviza un program de instruire pentru parajuriști și nici instrumentele necesare pentru a dezvolta un asemenea program de instruire cu parteneri externi pe baze contractuale. Colaborarea cu INJ trebuie continuată pentru a evalua corect oportunitățile și a dezvolta o activitate conjugată de creare a unui program de formare a parajuriștilor în cadrul INJ. Oricum, INJ este deja copleșit cu numeroase sarcini legate de instruirea judecătorilor, a personalului instanțelor, a executorilor judecătorești și a procurorilor. Astfel, pentru proiectul demonstrativ, este esențial să se stabilească dacă INJ poate aloca suficient timp și alte resurse necesare pentru o instruire a parajuriștilor și dacă nu ar fi mai potrivită stabilirea unui parteneriat între CNAJ și Barou, în cazul în care acesta din urmă va reuși să înregistreze progrese în formarea avocaților sau, eventual, un parteneriat între CNAJ și o facultate de drept pentru instruirea parajuriștilor.

- *Acreditarea parajuriștilor:*

Direct legat de determinarea instituției de formare profesională, dar nu în totalitate, este necesar în continuare să analizăm cele mai bune opțiuni de acreditare a parajuriștilor pe viitor. În timpul pilotării, a devenit clar că numai după întregul ciclu de formare inițială și de activitate practică a parajuriștilor s-a putut realiza o evaluare finală și s-a putut decide

cine trebuie să primească certificate de absolvire. În acest sens, s-au luat în considerare atât rezultatele parajuriștilor din timpul celor șase ateliere de instruire, cât și performanțele lor pe durata activității practice de un an. În final, comisia de evaluare a aplicat un test scris și a întreținut interviuri cu fiecare parajurist. Această metodă minuțioasă s-a dovedit necesară, câtă vreme numai o evaluare complexă poate oferi rezultate corecte.

Așadar, s-a sugerat ca, pe viitor, să se dezvolte o etapă similară de evaluare, iar parajuriștii să primească certificate (să fie acreditați). Pe parcursul dezvoltării acestui sistem, va trebui să se stabilească dacă parajuriștii trebuie să fie considerați o nouă categorie de liber-profesioniști în cadrul sistemului juridic din R. Moldova sau să fie încorporați ca profesii aparte în nomenclatorul național al profesiilor. În perioada pilotării, au fost luate în considerare două opțiuni, dar niciuna nu a putut fi urmărită îndeaproape, din cauza duratei scurte a proiectului și a lipsei unor mecanisme similare, respectiv: (1) parajuriștii să devină profesioniști similari mediatorilor și executorilor judecătorești și să se elaboreze un mecanism de procurare a serviciilor lor de către stat sau (2) calificativul „parajurist” să fie acordat asistenților sociali, după absolvirea cu succes a instruirii inițiale și a activității practice de un an. Aceste opțiuni, precum și altele trebuie în continuare luate în calcul, pe perioada proiectului demonstrativ.

- *Afilieră instituțională a parajuriștilor și modelul de cooperare între aceștia și Guvern:* Echipa de proiect a monitorizat și a oferit alte forme de sprijin parajuriștilor. O rețea are întotdeauna nevoie de o administrare centrală și de o unitate de coordonare și parajuriștii vor avea nevoie de același lucru. Inițial, proiectul a considerat că CNAJ ar fi autoritatea publică cea mai potrivită spre a coordona parajuriștii, având în vedere rolul acestora în sistemul de asistență juridică. Totuși, e de consemnat faptul că CNAJ nu dispune de un aparat administrativ permanent, așa încât această opțiune nu este realizabilă deocamdată.

MMPSF coordonează rețeaua de asistenți sociali și nu este instituția adecvată spre a coordona și rețeaua de parajuriști, din cauza naturii complementare a celor două ocupații (apare riscul ca parajuriștii să fie treptat încorporați activității de asistență exclusiv socială).

Pe de altă parte, prin intermediul proiectului a devenit clar că rolul parajuriștilor este de așa natură încât, inevitabil, ei trebuie să fie capabili să conteste autoritatea oricărei instituții publice în apărarea drepturilor beneficiarilor lor. Din această perspectivă, o idee neprevăzută inițial este aceea de a crea o organizație a parajuriștilor care să acționeze ca o organizație-umbrelă pentru aceștia, asigurând conduita etică și negociind cu statul în numele rețelei, idee care ar merita explorată. Asociația parajuriștilor poate fi o organizație non-profit, sau una profesională. În ultimul caz, ce pare mai util și mai relevant, cu toate că necesită mai mult timp, instituția parajuriștilor ar trebui dezvoltată ca o rețea profesională asemănătoare asociațiilor avocaților, executorilor judecătorești sau notarilor. Totuși, atât timp cât serviciile de asistență juridică primară nu generează venit, este esențial sprijinul, cel puțin parțial, al statului pentru această asociație. În acest sens, CNAJ este cel mai potrivit mecanism pentru a canaliza fondurile publice spre rețeaua de parajuriști. În orice caz, proiectul demonstrativ va trebui să continue testarea și să prezinte recomandări referitoare la mecanismul de procurare a serviciilor parajuriștilor, la acreditarea acestora și la mecanismele de control al calității.

Așadar, este necesară o continuare a pilotării și a analizei argumentelor pro și contra acestor modele sau poate și a altora, în scopul de a dezvolta un model funcțional pentru profesia de parajurist, de a stabili regulile prin care statul să asigure sau să delege funcții publice parajuriștilor (în condițiile în care considerăm funcția de parajurist drept o funcție publică, pe care statul trebuie să o acopere).

- *Estimări bugetare:*

Estimările bugetare privitoare la costurile serviciilor de asistență juridică primară pentru stat pot fi făcute numai după clarificarea aspectelor menționate mai sus. Proiectul-pilot a arătat în mod clar că volumul de muncă al parajuriștilor a fost de cel puțin 20 de ore pe săptămână într-o comunitate de mărime medie, ceea ce înseamnă o activitate cu normă redusă. Unii parajuriști și-au desfășurat activitatea foarte bine chiar și în acest timp limitat, servind chiar mai mult de o comunitate / un sat. Așadar, proiectul a sugerat cu siguranță că nu este nevoie de câte un parajurist în fiecare sat din Republica Moldova, ci, mai degrabă, pentru un grup de sate. În plus, echipa de proiect a ajuns la concluzia că nu toți parajuriștii trebuie susținuți prin același sistem. Există sate care pot plăti ele însele un parajurist, din fondurile locale și există comunități marginalizate, care nu-și pot permite să susțină un parajurist. O prelungire a perioadei de demonstrație va furniza noi date pentru analiză și o hartă a locurilor în care serviciile de asistență juridică primară vor trebui suportate de stat și a celor în care vor putea fi suportate de conducerea locală sau finanțate din alte surse.

- *Activități de sensibilizare a opiniei publice:*

Proiectul trebuie să prevadă o strategie de sensibilizare a opiniei publice comprehensive, pentru a informa publicul cu privire la rolul parajuriștilor și la oportunitățile pe care ei le oferă. Cererea de servicii de asistență juridică primară poate varia în timp, dar ea va fi mai mult sau mai puțin predictibilă până la sfârșitul proiectului, astfel încât se pot face estimări adecvate pentru viitor.